

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000

© Straipsnių autoriai, 2000

EUGENIJUS S V E T I K A S

**MIRUSIŪJŲ PINIGAI LIETUVOJE XIV A. PABAIGOJE – XVIII A. PRADŽIOJE:
KRIKŠČIONIŠKAS LAIDOJIMO PAPROTYS IR JO SEMANTIKA**

Paprotys mirusiajam į kapą įdėti monetą ar didesnį jų kiekį yra žinomas beveik visoje Europoje. Lietuvos archeologijoje viena iš gausiausiai kasinėtų paminklų grupių yra XIV a. pabaigos – XVIII a. pradžios kapinynai. Tyrinėta per 200 tokių paminklų, o juose atidengta daugiau kaip 8500 kapų. Daugiausia šio laikotarpio kapuose rasta monetų. Yra paskelbti keli straipsniai, kuriuose susisteminti monetų radiniai kapuose, tačiau juose neanalizuota šio papročio semantika Lietuvos christianizacijos kontekste¹. Tačiau nors archeologijos duomenų turime gausiai, pasakyti, ką toks paprotys reiškia, negalime.

Straipsnio tikslas – pasiaiškinti: 1) kokiomis sąlygomis atsirado paprotys mirusiajam į kapą įdėti monetą kitose viduramžių Europos valstybėse; 2) kaip šis paprotys aprašomas ir vertinamas XVI–XVII a. šaltiniuose ir kokia jų autorių konfesinė priklausomybė; 3) ar monetų randama Lietuvos bažnyčių ir šventorių kapuose; 4) kokia krikščioniška monetų simbolika ir jos atspindžiai bažnytinuose šaltiniuose.

„Mirusiųjų obolo“ papročio atsiradimo sąlygos viduramžiais

„Mirusiųjų obolo“ paprotys atsirado antikinėje Graikijoje². Mirusiesiems, kurių kūnai būdavo palaidojami, įdėdavo į burną monetą kaip mokesť požemio valtininkui Cha-

¹ V. U r b a n a v i č i u s, XIV–XVII amžių monetos Lietuvos kapinyuose, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija* (toliau – *MADA*), 1967, t. 2(24), p. 61–74; E. S v e t i k a s, Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinyuose, *Lietuvos archeologija* (toliau – *LA*), Vilnius, 1995, t. 11, p. 143–146; E. S v e t i k a s, Monetos iš XIV–XVII a. kapų Lietuvoje (1988–1994), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (toliau – *ATL*) 1994 ir 1995 metais, Vilnius, 1996, p. 378–381.

² G. W i l k e, Charonspfennig, *Realexikon der Vorgeschichte*, Berlin, 1925, Bd. II, p. 302–303. G. Wilke aprašo įdomius antikos laidojimo papročius, susijusius su „mirusiųjų obolo“ papročio atsiradimu.

ronui, kuris perkeldavo mirusiųjų sielas per požeminius vandenis į požemio karalystę. Paprastai į kapą įdėdavo smulkią monetą obolą, kuri pagal savo nominalą buvo lygi 1/6 drachmos. Nuo to šis paprotys gavo „mirusiųjų obolo“ pavadinimą. Iš graikų šį paprotį perėmė romėnai, o iš pastarųjų – germanų gentys. Vėliau paprotys paplito Vakarų ir Rytų Europoje. Viduramžiais jis pasikeitė, monetą nebūtinai įdėdavo pagal klasikinį graikų paprotį į burną ar ranką. Jų randama įvairiose vietose: prie galvos, ant krūtinės, prie juosmens bei dubens, kojūgalyje ir kapo duobės sampile. Be to, buvo dedama įvairiausių nominalų monetų.

Paprotį mirusiesiems į kapą įdėti pinigų yra tyrinėję archeologai, istorikai, numizmatai ir etnografai. Gausioje šio papročio tyrinėjimų literatūroje yra įvairių požiūrių į jo kilmę ir semantiką viduramžių laikotarpiu. Siekdami išsiaiškinti šio papročio atsiradimo sąlygas vėlyvųjų viduramžių Lietuvoje, turime apžvelgti Vidurio, Rytų ir Šiaurės Europos „mirusiųjų obolo“ papročio tyrinėjimų istoriografiją.

Iš gausios šio papročio istoriografijos išsiskiria čekų numizmato Pavelo Radoměrsčio studija³, kuri davė impulsą plačiau tyrinėti „mirusiųjų obolo“ paprotį Vakarų ir Rytų slavų archeologijoje. Radoměrský pabandė apžvelgti papročio semantiką nuo antikinio Charono mito iki liaudiškų tikėjimų. Jo duomenys pateikti eklektiškai laiko bei erdvės atžvilgiu, todėl neaišku, kaip jie siejasi su papročio gyvavimu ankstyvųjų viduramžių Europoje. Jis rašo, kad paprotys įdėti mirusiesiems į kapą pinigų buvo paplitęs ne tik Europoje, bet ir Afrikoje bei Azijoje⁴. Sprendžiant iš Radoměrsčio analizės, „mirusiųjų obolo“ paprotys į Moraviją atėjo XI a. iš Vengrijos, kur jis pasirodė X a. I pusėje, o vėliau paplito ir Čekijoje. Taigi šis reiškinys sutampa su Vengrijos, Moravijos ir Čekijos christianizacijos pradžia. Nepaisant to, Radoměrský stengėsi įrodyti „mirusiųjų obolo“ papročio ryšį su pagonybe. Anot jo, slavai, priėmę krikščionybę, turėjo ieškoti būdų, kaip surasti kompromisą tarp senojo pagoniškojo ir naujojo krikščioniškojo laidojimo būdo. Kadangi Bažnyčia draudė senuosius papročius, tarp jų ir dėti mirusiajam į kapą įvairių brangių įkapių, slavai suradę kompromisinį variantą, kuriuo laikinai buvo tęsiamos tradicijos. Monetos padėjusius pakeisti ankstesnes pagoniškas įkapes, o kadangi monetas kaldino valdovai, tai jų autoritetas gynęs nuo Bažnyčios persekiojimo⁵.

Radoměrsčio studija gana greitai susilaukė kelių recenzijų čekų ir lenkų literatūroje. Zdeněk Váňa atkreipė dėmesį į tai, kad Radoměrský nematė esminio skirtumo tarp

³ P. R a d o m ě r s k ý, *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, Sborník Národního Musea v Praze, Svazek IX–A – Historický, č. 2, Praha, 1955.*

⁴ Ten pat, p. 3–7. P. Radoměrský išskiria gyvųjų baimę prieš mirusįjį. Su tuo susieja ir pinigų dėjimą į kapą, kad mirusysis nesugrįžtų ir nekeršytų gyviesiems. Kadangi monetos dažnai randamos mirusiųjų burnoje, tai šis reiškinys aiškinamas taip: pinigas dedamas todėl, kad siela išeina pro burną ir kad blogos dvasios neužimtų jos vietos. Čia pateikiamas ir toks pavyzdys, kai mirusiajam į burną buvo įdedamas pašventintos duonos gabaliukas arba puodo šukė su užrašu IX NIKE (Jėzus Kristus Nugalėtojas). Šis pavyzdys rodo papročio ryšį su krikščionyste, bet Radoměrský jo nesieja su krikščionyste.

⁵ Ten pat, p. 54–61. Anot Radoměrsčio, Bažnyčia reikalavusi laidotuvių be aukų, nes niekam nereikėsią prieš Paskutinį teismą stoti su denaru rankoje, todėl sielai nereikia turėti brangaus metalo keliaujant į rojų. Mūsų nuomone, šie Radoměrsčio samprotavimai yra spekuliatyvūs ir nepagrįsti šaltiniais.

antikos „mirusiųjų obolo“ papročio sumokėti mokesť požemio valtininkui Charonui ir panašaus papročio viduramžiais. Kritiškai *Váňa* atsiliepė ir apie Radomėrsčio teiginį, kad šis paprotys čekų ir moravų kapuose gyvavo tik iki 1100 m. Anot *Váňos*, tam prieštarauja vėlyvesnio laikotarpio tyrinėtų paminklų duomenys, kuriais Radomėrský nepasinaudojęs⁶.

Reikšmingų pastabų randame lenkų tyrinėtojo Ryszardo Kiersnowskio recenzijoje⁷. Kiersnowskis pastebėjo, kad nuo XII a. pradžios daugelyje Vidurio ir Šiaurės Rytų Europos kraštų monetų išnyko kapuose. Šis reiškinys atspindis žinomą faktą apie visuotinę tauriųjų metalų krizę tuo metu. Kiersnowskis, oponuodamas Radomėrskiui, iškėlė retorinę tezę: jeigu ankstyvųjų viduramžių „mirusiųjų obolo“ paprotys buvo tiesiogiai kilęs iš pagoniškojo laidojimo būdo, tai ir vėlesnės jo formos turėjo būti tos pačios kilmės. Ir kaip labai svarų argumentą šio papročio tęstinumui įrodyti nurodė Krasno kapinyną (į šiaurę nuo Nitros) Slovakijoje. Šiame kapinyne buvo atidengta apie 2400 kapų, iš kurių su monetomis, datuojamomis nuo XI a. vidurio iki XV a. (taip pat nemažai vėlyvesnių šimtmečių monetų), yra apie 600 griautinių kapų. XII a. šio kapinyno centre buvo pastatyta bažnyčia. Šie faktai rodo, jog Bažnyčios sprendimai ir sankcijos neturėjo jokios įtakos „mirusiųjų obolo“ papročio raidai. Be to, iš Radomėrsčio paskelbtų monetų radimviečių paplitimo žemėlapiu matyti, kad tos vietovės buvo netoli bažnytinių centrų. Taigi Kiersnowskis paneigė Radomėrsčio teiginius, kad šis paprotys ankstyvųjų viduramžių Moravijoje ir Čekijoje buvęs pagoniškas ir išnykęs dėl Bažnyčios draudimų XII a. pradžioje⁸.

Anne Sofie Gråslund yra nagrinėjusi „mirusiųjų obolo“ papročio kilmę vikingų laikotarpio kapuose Švedijoje⁹. Ji parodė tik išorinę to reiškinio pusę ir nors vartojo įprastą terminą „Charono pinigai“, tačiau jo nesiejo su klasikiniu mitu. Šio papročio paplitimą Švedijoje ji susiejo su labai didele Bizantijos įtaka. Straipsnyje pateikta įdomių ir vertingų duomenų apie monetų radinius Skandinavijos kraštų bažnyčių ir šventorių kapuose. Švedijoje monetų rasta kapuose restauruojant bažnyčias: po jų grindimis ir šventoriuose. Atkasant tokius kapus, dažnai neįmanoma susieti atskirų monetų su konkrečiais griautiniais, nes jie labai tankiai suguldyti, naujesni kapai įsmukę į senesnius. Aiškiausiai monetos priskiriamos kapams XIV a. Nordingro (Nordingrā) bažnyčioje. Bažnyčios griuvėsiuose prie Ekebiu (Ekeby) monetų rasta XIII a. kapuose. Išmūrytame rūselyje buvo treji

⁶ Z. V á ň a, Rec.: Radomėrský, 1955, *Památky archeologické*, R. XLVII, č. 2, 1956, p. 369–373. *Váňa* atmetė Radomėrsčio teiginį, kad monetų dėjimo į kapus paprotys atsispindėjo Bažnyčios draudimuose, nukreiptuose prieš senąsias pagoniškas aukas mirusiesiems. Pasak jo, draudimuose aukos nedetalizuotos.

⁷ R. K i e r s n o w s k i, Rec.: Radomėrský, 1955, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Rok IV, Nr 4, Warszawa, 1956, p. 722–725.

⁸ Ten pat, p. 724. Kiersnowskio nuomone, Bržetislavo II įsakymas nebuvo ta tikroji priežastis, kuri nulėmė „mirusiųjų obolo“ papročio išnykimą XII a. pradžioje, nes panašius dekretus gerokai anksčiau yra paskelbęs Bržetislavas I, ir kaip tik nuo tada šis paprotys plačiai paplito.

⁹ A. S. G r å s l u n d, Charonsmynt i vikingatida gravar?, *Tor*, Stockholm, 1965–1966, vol. XI, p. 168–197.

griaučiai, vieni ant kito. Ant viršutinių griaučių kaktos gulėjo moneta. Monetų taip pat rasta Nérkės (Närke) bažnyčios ir Hérsta (Hörsta) koplyčios griuvėsiuose bei Suomijos švedų Obo (Åbo) miesto Šv. Olofo vienuolyno bažnyčioje, kur moneta buvo išprausta tarp mirusiojo dantų (XIV a. pirmoji pusė). Paminėti ir monetų radiniai kapuose iš Norvegijos bažnyčių Torpo, Halla, Telemarko, Hordalando. Taigi iš pateiktų faktų matyti, jog „mirusiųjų obolo“ paprotys Švedijoje atkeliavo X–XI a. vikingų laikotarpiu iš Bizantijos. Šis reiškinys sutampa su christianizacijos pradžia. Papročio paplitimą rodo vėlyvųjų viduramžių Skandinavijos bažnyčių ir šventorių kapai, o tai patvirtina jo krikščionišką pobūdį, nors Gräslund šio papročio ir nesusieja su christianizacija.

Slovakų tyrinėtoja Eva Kolníková bandė įrodyti, kad į Didžiąją Moraviją „mirusiųjų obolo“ paprotį atsinešė ateiviai iš Frankų Karalystės (pasak Radoměřskio, šis paprotys atkeliavęs iš Vengrijos), kur jis buvo plačiai paplitęs V–VII a. merovingų kapuose¹⁰. Anot jos, šis paprotys VIII a. frankų kapuose išnyko dėl Bažnyčios persekiojimo. Kolníková spėjo, kad frankų ateiviai, kurie negalėjo ar bijojo šio papročio laikytis savo namuose, su juo persikėlė į kitas vietas, kur frankų bažnytinė hierarchija neturėjo įtakos. Akivaizdu, kad tai spekuliatyvi, neparemta šaltiniais hipotezė. Keista ir kita Kolníkovos hipotezė, kuria ji bando paaiškinti „mirusiųjų obolo“ papročio atsiradimą Didžiosios Moravijos christianizacijos pradžioje. Jos esmė tokia. Krikščionių Bažnyčia, drausdama senąsias pagoniškas laidojimo apeigas, netiesiogiai išprovokavo „mirusiųjų obolo“ papročio laikymąsi ir jo išplitimą krikščioniškose kapinėse.

Kolníkovos teiginius pagrįstai atmetė Vladimiras Vavřínekas¹¹. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad Kolníková savo teiginį, jog šis paprotys į Didžiąją Moraviją atkeliavo iš Frankų Karalystės, paremia tik viena moneta. Be to, Vavřínekas apskaičiavo, kad nuo frankų papročio išnykimo iki tos monetos atsiradimo Moravijoje galėjo būti dviejų trijų šimtų metų tarpas. Kolníková nekreipė dėmesio ir į tai, kad Didžiosios Moravijos valstybė iki IX a. vidurio buvo bažnytinėje Bavarijos vyskupų kontrolėje, kurie ten buvo įkūrę pirmąsias bažnytines organizacijas¹². Svarbiausia Vavříneko straipsnio išvada tokia: „mirusiųjų obolo“ paprotys į Didžiąją Moraviją atėjo iš Bizantijos. Pasak jo, ankstyvesnis už tą frankų monetą yra bizantiškasis solidas, rastas Mikulčičių kapinyne, ir šis radinys leidžia kitaip spręsti apie šio papročio atsiradimą Didžiojoje Moravijoje. Savo teiginį Vavřínekas

¹⁰ E. K o l n í k o v á, Obolus mýtých vo včasnostredovekých hrobch na Slovensku, *Slovenská archeológia*, Bratislava, 1967, t. XV–1, p. 189–254.

¹¹ V. V a v ř í n e k, „Charónův obolos“ na Velké Moravě, *Numismatické listy*, № 2, 1970, p. 33–41.

¹² Ten pat, p. 38–39. Frankų moneta, kuria operuoja Kolníková, bandydama pagrįsti savo teiginį, tai karolingų karaliaus Karolio Praščiokėlio (893–929) pinigas iš Nitros kapo 209 (Martinském vrchu v Nitře). Vavříneko nuomone, ši moneta nėra patikimai identifikuota ir jos radimo aplinkybės (vienintelė įkapė kape) neleidžia nustatyti tikslesnės chronologijos. Be to, Nitroje buvo stipri frankų bažnyčios įtaka. 828 m. Zalburgo arkivyskupas Adalramas pastatė Pribinovi bažnyčią, o IX a. Nitra buvo vyskupo Wichingo gyvenvietė. Vavřínekui keistas ir Kolníkovos spėjimas, kad Nitros kapo 209 mirusysis buvo kažkokios frankų pasiuntinybės narys. Jis teisingai pastebi, kad iš vienos monetos, rastos mirusiojo burnoje, t. y. be kitų įkapių, negalima spręsti apie to mirusiojo religinę, socialinę ar etninę priklausomybę.

paremia ne tik šia moneta, bet ir kitais bizantiškais dirbiniais, rastais kapuose bei Konstantino-Kirilo ir Metodijaus misijos veikla Moravijoje. Taigi, anot Vavříneko, šis paprotys atėjo į Moraviją IX a. kartu su oficialia krikščioniška misija, kurią moravų kunigaikščiams prašant pasiuntė Bizantijos imperatorius ir Konstantinopolio patriarchas ir kuri vėliau Moravijoje įkūrė bažnytinę organizaciją¹³. Kartu Vavřínekas atsakė į klausimą, kaip šis pagoniškas paprotys taip ilgai išsilaiškė Bizantijoje ir kodėl jis buvo praktikuojamas, kai krikščionybė tapo valstybine Bizantijos imperijos religija. Senieji antikos tikėjimai ir papročiai bizantiečių buvo pritaikyti prie krikščioniškosios dvasios ir toliau buvo jų laikomasi. Taip Charono mitas buvo christianizuotas. Pavyzdžiui, Ponte mirusiajam į kapą įdėdavo monetą „kad galėtų persikelti per upę ir patekti į rojų“¹⁴. Taigi pagoniška požemio karalystė pavirto krikščioniška Dievo karalyste.

Sovietų Sąjungoje pirmasis „mirusiųjų obolo“ paprotį pradėjo tyrinėti Vladimiras Potinas¹⁵. Savo straipsnyje jis panaudojo negausius monetų radinių duomenis iš IX–XII a. kapų senovės Rusijos teritorijoje. Gerokai vėliau pasirodžiusiame Tamaros Ravdinos kataloge tokių duomenų pateikta net dešimteriopai daugiau¹⁶. Svarbiausias Potino tikslas buvo nustatyti tokių kapų etninę priklausomybę. Iš esmės šio autoriaus analizė spekuliatyvi, svarbiausi klausimai net neiškelti. Pavyzdžiui, kodėl Rytų slavai „mirusiųjų obolo“ papročio ėmė laikytis jų christianizacijos pradžioje.

Pinigus kaip įkapes Vokietijos teritorijoje suregistavo numizmatas Walteris Hävernicksas¹⁷. Pasak jo, į Vokietiją šis paprotys atėjo VIII a. antrojoje pusėje iš anglosaksų-frankų prekybos centrų per Haithabu (Danija) ir labiausiai išplito XI–XIII a., o galutinai išnyko XVI a. pirmojoje pusėje. Iš Hävernickso paskelbtų duomenų matyti, kad beveik trečdalis kapų su monetomis yra iš bažnyčių ir prie jų esančių kapinių. Jis pats ne kartą akcentavo, kad monetos rastos daugybėje kapų iš Vakarų ir Pietų Vokietijos bažnyčių, tačiau su krikščionyste šio papročio nesusiejo. Pasak jo, nėra jokios rašytinės nuorodos,

¹³ Ten pat, p. 33–35. Tai imperatoriaus Mykolo III auksinis solidas, kaldintas 856–866 m., rastas Mikulčičių (Mikulčicích) pilyje, prie bažnyčios (trinavės bazilikos), kape 480. Av. Mykolo III portretas ir įrašas, o Rv. Kristaus atvaizdas ir įrašas. Manoma, kad šią monetą kokiam nors moravų didikui padovanojęs imperatorius arba jo aukštas pareigūnas ir jis su ja pasilaidojęs. Bizantijos šaltiniai dažnai užsimena apie auksinių monetų dovanas barbarų aukštuomenei arba jų pasiuntiniams. Moneta mirusiajam buvo įdėta į burną. Ir tai ne vienintelis atvejis. Nors tame kapinyne buvo rasta tik viena moneta, tačiau kituose trijuose kapuose į mirusiųjų burnas buvo įdėta po auksinės skardelės gabalėlį, kuris reiškė tą patį, ką ir moneta. Keliuose kito Didžiosios Moravijos kapinyne („Na Valách“ ve Starém Měste u Uherského Hradiště) kapuose mirusiųjų burnose rasta sidabrinų ir bronzinių auskarų.

¹⁴ Ten pat, p. 36–37.

¹⁵ В. М. Потин, Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии, Труды государственного Эрмитажа, Ленинград, 1971, т. 12, с. 49–119. Potinas visas monetas suskirsto į dvi dideles grupes: 1) monetas-papuošalus, 2) monetas-„mirusiųjų obolus“. Pastarosioms priskiriamos ir tos monetos, kurios į kapus įdėtos kaip „mirusiojo prekybininko profesijos atributas“.

¹⁶ Т. В. Равадина, Погребения X–XI вв. с монетами на территории Древней Руси. Каталог. Москва, 1988. Ravdinos kataloge surinkti duomenys apie 603 kapus su X–XI a. monetomis iš 237 vietovių iš labai plačios teritorijos – nuo Onegos ežero iki Kerčės ir nuo Pinsko iki Muromo.

¹⁷ W. Hävernicks, Münzen als Grabbeigaben 750–1815, Hamburger Beiträge Numismatik 1973/75 (1982), Z. 27/29, p. 27–51.

koks buvęs taip plačiai žinomo papročio tikslas, ir mes galbūt niekada nieko aiškaus ir nesužinosime. Matyt, dėl tokios nuostatos Häverniskas paprotį mirusiesiems įdėti pinigų bandė aiškinti įvairiais spekuliatyviais samprotavimais, kurie neparemti jokiais istoriniais šaltiniais ir antropologinės medžiagos paleopatologiniais tyrimais¹⁸.

Vienas iš geriausių tarp mūsų aptariamų darbų, skirtų mirusiųjų pinigų papročiu, yra latvės Tatjanos Bergos monografija¹⁹ apie X–XII a. monetų radinius iš Latvijos teritorijos. Ji nustatė, kad Latvijos teritorijoje monetos kaip „mirusiųjų obolas“ pasirodė X–XI a. sandūroje, bet dažniausiai randama jų XI a. kapuose²⁰. Kartu Berga labai aiškiai pareiškė, kad kalbėti apie „mirusiųjų obolo“ paprotį viduramžiais negalima, nes tuo laikotarpiu monetos galėjo būti dedamos į kapus dėl įvairių priežasčių, bet tik ne kaip mokestis Charonui. Ji suformulavo tris pagrindinius motyvus, kodėl monetos buvo dedamos į kapą: pirmiausia galėjo būti tai daroma dėl baimės prieš mirusįjį, norint įsiteikti jam, atsipirkti. Giminaičiai ir kaimynai dėjo į kapą pinigų, kad mirusysis jiems nesisapnuotų. Antras motyvas – galėjo būti daroma norint aprūpinti mirusįjį viskuo, kas reikalinga aname pasaulyje. Trečias motyvas labiausiai siejamas su krikščionybės įtaka, taigi mirusiajam dedama pinigų, kad šis užmokėtų šv. Petruį už įėjimą į rojų²¹. Nors Berga ir netyrinėjo tolesnės papročio raidos Latvijoje, bet pateikė tuo klausimu apibendrintų duomenų, iš kurių matyti, jog ypač daug monetų rasta XVI–XVII a. kapuose. Taigi šis paprotys labiausiai buvo paplitęs visoje Latvijos teritorijoje XVI–XVII a. ir gyvavo beveik iki XX a²².

Lenkijoje „mirusiųjų obolo“ paprotį tyrinėjo Krzysztof Was Wachowski²³, Stanisław Suchodolski²⁴ ir Tadeusz Szczurek²⁵. Pirmieji du tyrinėtojai kreipė dėmesį į šio

¹⁸ Ten pat. Vienur aiškinama (p. 28), kad senesnėse bažnyčiose ir kapinėse randama daug smulkių monetų, kurios buvo skirtos elgetoms, ir jos esą pamestos ar numestos. Kitur išskiriamos dvi kapų su monetomis grupės (p. 44–51): 1) kapai su simboliu mirusiųjų pinigų ir 2) kapai, kuriuose grynai pinigai palikti užmuštam ar savižudžiui.

¹⁹ T. M. Берга, *Монеты в археологических памятниках Латвии X–XII вв.*, Рига, 1988. Bergos darbe yra duomenų apie 44 X–XII a. Latvijos kapinyuose rastas 324 Rytų ir Vakarų Europos monetas (p. 52). Visos monetos suskirstytos į dvi grupes: monetas-papuošalus ir ritualines monetas. Pirmą grupę labai gausi – joje net 196 monetos-papuošalai. Paprotys panaudoti monetas kaip papuošalą išliko Latvijoje ir vėlesniais laikais (p. 56). Monetų-papuošalų rasta ir XIII–XV a. viduramžių kapinyuose Ikšķilėje, Martinsaloje, Sēlpilėje, Aizkrauklėje, Laukumuižoje, Augustiniškėse ir kt. Monetų-pakabučių randama ir XVI–XVII a. paminkluose, bet jau labai retai. Šiuo laikotarpiu pakabučiams dažnai naudojamos nebe monetos, bet skaičiavimo žetonai, ypač XVI a. Niurnbergo skaičiavimo žetonai.

²⁰ Ten pat, p. 57.

²¹ Ten pat, p. 58.

²² Ten pat, p. 58–59. Taip pat žr.: T. M. Берга, *Монеты в погребениях на территории Латвии X–XII веков*, *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 4(345), p. 83–112.

²³ K. Wasowski, *Obol zmarłych na Śląsku i w Małopolsce we wczesnym średniowieczu*, *Przegląd Archeologiczny*, Wrocław, 1992, t. 39, p. 123–138.

²⁴ S. Suchodolski, *Początki obola zmarłych w Wielkopolsce*, *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, 1998, p. 496–504.

²⁵ T. Szczurek, *Obol zmarłych w późnym średniowieczu w Polsce północno-zachodniej*, *X ogólnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Pozaekonomiczne funkcje monet*, Poznań, 1995, p. 79–93.

papročio kilmę Lenkijos teritorijoje ankstyvaisiais viduramžiais, o Szczurekas – vėlyvaisiais viduramžiais.

Wachowski nustatė, jog monetos Pietų Lenkijos kapuose atsirado tik X a. paskutiniame ketvirtyje. Silezijoje ir Mažojoje Lenkijoje paprotys dėti monetas į kapus išplito XI a. antrojoje pusėje²⁶. Medžiaga susisteminta įvairiais aspektais, apskaičiuotos monetų radinių proporcijos tarp dviejų kaimyninių regionų, ieškota jų skirtumų bei bendrybių. Padaryta daugiau išorinė papročio pusės analizė, tuo tarpu į jo prasmę nesigilinta ir nebandyta jo atsiradimo susieti su esminiais šių regionų ideologijos pokyčiais.

Suchodolskis, aptardamas monetų radinius iš Didžiosios Lenkijos teritorijos, išsikėlė uždavinį nustatyti tik papročio atsiradimo pradžią lenkų žemėse ankstyvaisiais viduramžiais ir nesiekė išsiaiškinti, kodėl mirusieji buvo laidojami su monetomis. Jis apžvelgė monetų radinius, kaip pats pasakė, daugiau numizmatiniu atžvilgiu. Jo nuomone, „mirusiųjų obolo“ papročio pradžia Didžiojoje Lenkijoje sutampa su šio papročio atsiradimu Silezijoje ir Pamaryje bei artimų santykių užmezgimu su Vakaraais (Imperija, Čekija). Anot jo, nors laidoti mirusiuosius su monetomis buvo pagoniškas paprotys, jo ryšys su krikščionybės priėmimu yra akivaizdus²⁷.

Szczurekas pateikė labai svarbių duomenų apie mirusiųjų pinigų papročio raidą vėlyvaisiais viduramžiais. Visų pirma jis išaiškino, kodėl taip ryškiai sumažėjo monetų radinių XIII a. pabaigos kapuose Šiaurės Vakarų Lenkijoje. Identiškas procesas buvo pastebėtas Vidurio Europoje: Lenkijoje, Čekijoje, Moravijoje, o XIV a. – Vengrijoje ir Slovakijoje. Tuo remdamiesi, Radoměřský, Kolníková ir Hävernicksas rašė apie monetų dėjimo mirusiesiems į kapus papročio išnykimą. Tuo tarpu Szczurekas atkreipė dėmesį į tai, kad XIII a. Lenkijos žemėse prasidėjo masinis nebažnytinių kapinynų apleidimas, ir tai aiškino padidėjusiu laidotuvių christianizavimu. Taigi XIII a. ne „mirusiųjų obolo“ paprotys išnyko, bet išnyko nebažnytiniai kapinynai. Toliau Szczurekas nagrinėjo klausimą, kaip perkėlus kapines prie bažnyčių šis ritualas buvo tęsiamas. Pavyzdžiu pasirinkta Cedynė, kur tyrinėti net trys kapinynai: 1) ankstyvųjų viduramžių, datuojamas X–XI a.; 2) viduramžių, nuo X/XI iki XIV a. vidurio; 3) XIV a. II pusės – XVIII a. kapinės prie bažnyčios. Daugiausia kapų ištirta 2-ajame kapinyne – apie 1294, iš jų 80 kapų rasta monetų. 3-iajame kapinyne ištirti 75 kapai, iš jų penkiuose rasta monetų. Kitų vėlyvesnių laikotarpių laidojimo paminklų Lenkijoje situacija yra daug blogesnė, kapinynai prie bažnyčių mažai tyrinėti. Iki šiol jie buvo tiriami atsitiktinai, paprastai architektūrinių-archeologinių darbų metu prie bažnyčių arba vienuolynų, o apie tyrimų rezultatus žino-

²⁶ K. Wachowski, *Obol zmarłych...*, p. 123–138. Pasak Wachowskio, šis paprotys galėjo ateiti iš Čekijos, kur jis buvo žinomas X a. trečiajame ketvirtyje. Pirmojoje XI a. pusėje dar vyravo vokiškos monetos, rečiau čekiškos ir tik pavienės yra vengriškos arba senesnieji kryžinių denarų tipai. Nuo XII a. kapuose randami tik lenkiški pinigai.

²⁷ S. Suchodolski, *Początki obola...*, p. 496–504. Anot Suchodolskio, negalėjo būti tik viena priežastis, dėl ko į kapą buvo dedama monetų, kaip negalėjo būti ir vieno centro, iš kur šis paprotys išplito. Jo nuomone, sunku būtų paneigti pagoniškųjų vikingų vaidmenį ne tik Pamaryje, bet ir Didžiojoje Lenkijoje, nes žinoma, kad šis paprotys buvo išplitęs Skandinavijoje bei jų kolonizuotose žemėse Rusijoje ir Pamaryje.

me tik iš užuominų²⁸. Kapinės prie bažnyčių veikė ilgą laiką, todėl nuolat laidojant mirusiuosius buvo suardomi ankstesni kapai. Dėl tos priežasties sunku būna nustatyti monetų ir kitų radinių priklausymą konkrečioms kapams. Dažniausiai randama atsitiktinių monetų, bet tai nerodo, kad šios monetos nebuvo įdėtos mirusiesiems į kapus. Pavyzdžiui, archeologinių tyrinėjimų metu Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Senajame Mieste (Stare Miasto, Konino vaivadija) atidengiant kapus buvo rasta 313 XIII–XVII a. monetų. Šis ir kiti atvejai rodo, kad vėlyvaisiais viduramžiais ir vėliau išliko paprotys mirusiesiems į kapą įdėti monetų²⁹. Szczurekas išdėstė ir savo supratimą apie šį paprotį. Jo nuomone, atitinkamas mažų monetų nominalų naudojimas laidojimo apeigose visą viduramžių laikotarpį rodo daugiau simbolinę nei materialinę pinigų reikšmę mirusiųjų pasaulyje. Kalbant apie šį paprotį Lietuvoje (remiamasi V. Urbanavičiaus propagonišku straipsniu), Szczurekui susidarė įspūdis, kad monetos pas mus priimant krikščionybę tapo pagonišku aukų pakaitalu. Lenkų žemėse, jo nuomone, buvę kitaip, ir tai galėjo būti kitaip suprantama. Visai įmanoma, jog tai buvę kažkas panašaus į „tributum Petri“³⁰.

Iš „mirusiųjų obolo“ papročio istoriografijos apžvalgos matyti, kad jo atsiradimas sutampa su atskirų kraštų christianizacijos procesais. Christianizuojant Vokietijos žemes, šis paprotys ten atsirado VIII a. II pusėje. Maždaug X a. – XI a. pradžioje jis paplito Vengrijoje, Didžiojoje Moravijoje, Bohemijoje, Lenkijoje, Senovės Rusios žemėse, Skandinavijoje, rytiniame Baltijos jūros pakraštyje (dab. Latvija, dab. Lenkijos Pamarys). Paprotys plito iš Bizantijos ir lotynų kultūros kraštų. Kai kurių autorių nuomone, krikščioniškajame pasaulyje monetą į kapą dėjo kaip mokesť šv. Petriui, saugojusiam vartus į rojų. Taigi pagrindinė sąlyga tokiam papročiu atsirasti buvo krikščionybės įvedimas.

XVI–XVII a. žinios apie mirusiųjų pinigus Prūsijoje, Livonijoje ir Lietuvoje

XVI–XVII a. istoriografijoje ir bažnytinėse vizitacijose aprašyti laidojimo papročiai Prūsijoje, Livonijoje bei Lietuvoje ir juose yra duomenų, kad mirusiesiems į kapus buvo dedama monetų. Tuose šaltiniuose toks paprotys aprašytas kaip pagoniškas, arba stabmeldiškas. XIX a. daugumą tų šaltinių surinko ir kritiškai įvertino vokiečių folkloristas Wilhelmas Mannhardtas. Jo surinkti šaltiniai 1936 m. buvo paskelbti knygoje „Letų-prūsų mitologija“³¹. Daugiau žinių apie dedamas į kapus monetas yra iš Prūsijos ir tik po vieną iš Livonijos bei Lietuvos. Aprašant lietuvių laidojimo papročius, visos šios žinios cituotos ir percituotos Jono Basanavičiaus³² ir Angelės Vyšniauskaitės³³ darbuose,

²⁸ T. S z c z u r e k, *Obol zmarłych...*, p. 85–86.

²⁹ *Ten pat*, p. 87.

³⁰ *Ten pat*, p. 92.

³¹ W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre*, Riga, 1936.

³² J. B a s a n a v i č i u s, Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių, *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1970, p. 272–357.

³³ A. V y š n i a u s k a i t ė, Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a. – XX . pirmaisiais dešimtmečiais, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1961, t. III, p. 132–156; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius, 1994; A. V y š n i a u s k a i t ė, P. K a l n i u s, R. P a u k š t y t ė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 1995.

kuriuose siekta parodyti tų papročių pagonišką pobūdį. Deja, šie autoriai tomis žiniomis naudojami nekritiškai, neatsižvelgdami į jų atsiradimo kontekstą, XVI–XVII a. autorių rašymo tikslus ir konfesinę priklausomybę.

Viena pirmųjų žinių apie monetų įdėjimą mirusiajam į kapą yra Jano Maleckio (Malecijaus)-Sandeckio kūrinyje „Laiškas apie prūsų ir livoniečių aukojimus ir stabmeldystę“: „<...> taipogi mesdavę į duobę pinigus, tartum kelionei pinigų įduodami“³⁴. Šis laiškas, parašytas tarp 1545–1551 m., pirmą kartą išspausdintas 1551 m. Mannhardto nuomone, 1551 m. pasirodę net du laiško leidimai. Vėliau jo tekstas buvo perspausdintas 1562 m. Vitenberge ir toliau kartotas rinkiniuose ir atskirai 1562, 1573, 1582, 1584, 1586, 1614, 1630, 1631 m.³⁵ Maleckis-Sandeckis buvo Elko (Luko) bažnyčios liuteronų kunigas, vyresnysis kunigas superintendentas (1537–1567)³⁶. Akivaizdu, kad jo tikslas buvo parodyti katalikų laidojimo apeigas kaip stabmeldiškas. Dažnas Maleckio kūrinio perspausdinimas rodo, kad šis kūrinys gerai tarnavo protestantų kovai su katalikybės stabmeldiškumu.

Visiškai kitaip apie dedamus pinigus mirusiajam rašo Jano Maleckio sūnus protestantų kunigas Jeronimas Maleckis maždaug 1583 m. išleistoje knygelėje „Tikras Sembos sūdavių aprašymas“: „<...> mirusiajam į kaklajuostę įrišdavo kelionei pinigų“. Mannhardto nuomone, skyriuje apie laidojimo papročius Jeronimas Maleckis supainiojo prūsų papročius su slaviškais, kartu ir dešimties pfenigų įrišimą į skarelę ant kaklo su pinigų įmetimu į kapą³⁷. Protestantų kunigo Jeronimo Maleckio tikslas groteskiškai aprašant laidojimo papročius buvo toks pat, kaip ir jo tėvo Jano parodyti katalikybės stabmeldiškumą.

Nuo Jano ir Jeronimo Maleckių kūrinių nusirašinėjo kiti autoriai, kurie aprašinėjo prūsų ir lietuvių laidojimo papročius. XVI a. tai padarė Sigismundas Schwabe (apie 1573 m.; „laidojant kūną, duobėn įmetama buvę kelis grašius“³⁸), Motiejus Strykovskis (1582 m.; „uždeda ant kaklo rankšluostį, į kurį pagal išgales įriša keletą grašių maistui“³⁹) ir Jonas

³⁴ J. Basanavičius, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 304–305. Žr.: W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 297: „Qui funus mortuo faciunt, nummos projiciunt in sepulchrum, tanquam uatico mortuum prosequentes“.

³⁵ W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 284.

³⁶ Plačiau apie Janą Maleckį žr.: I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*, Vilnius, 1999, p. 175–176, 179–181; A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.–XIX a....*, p. 24.

³⁷ W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 302–303. Mannhardtas teigia, kad Jeronimas Maleckis nėra šio veikalo autorius ir tik paskelbė jau seniai keletu nuorašų kursavusio nežinomo autoriaus vadinamąją „Sūdavių knygelę“. Pasak jo, Maleckiui pavyko sudaryti įspūdį, tarsi jis naudojosi originaliu šaltiniu. Įvairios smulkios detalės jam turėjo padėti padidinti šią apgavystę. Kartais net susidaro įspūdis lyg jis geriau pažįsta aprašytų papročių aplinkybes, negu jo šaltinis. Taip pat žr.: A. Vyšniauskaitė, *Laidotuvių papročiai...*, p. 148; A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.–XIX a....*, p. 24–27; A. Vyšniauskaitė ir kt., *Lietuvių šeima...*, p. 90.

³⁸ J. Basanavičius, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 317–318; A. Vyšniauskaitė ir kt., *Lietuvių šeima...*, p. 90. Cituota iš Basanavičiaus darbo, bet šiek tiek pakeista. Apie S. Schwabe žr.: A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.–XIX a....*, p. 28.

³⁹ *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 72.

Lasickis (darbas parašytas 1580 m., o išspausdintas 1615 m. Bazelyje; „laidodami meta pinigų į kapą, kad mirusysis turėtų kelionei lėšų“⁴⁰). Labai taikliai protestanto Lasickio tikslus apibūdino Aleksandras Brückneris. Pasak jo, jeigu Jeronimas Maleckis apie prūsus galėjęs daugybę neregėtų negirdėtų dalykų priporinti, tai apie žemaičius J. Lasickis pasijuto galįs pateikti jų dvigubai daugiau. Be to, **jis norėjęs katalikų kulto apeigas parodyti kreivame veidrodyje ir iš jų pasijuokti**⁴¹. Atrodo, jog ir Schwabe buvo protestantas ir turėjo tokius pat tikslus kaip ir Lasickis, nes iš jo teksto vietos „kunigui nuo stalo atsistojus“ (aprašomos atminų vaišės) matyti, kad aprašomos katalikų laidotuvės⁴².

Apie pinigų dėjimą mirusiajam į karstą užsimenama ir XVII a. autorių Erhardo Wagnerio („į karstą įdėję pinigų“⁴³), Johano Arnoldo Brando („paskui artimieji slapta įmeta į karstą kamuolėlį siūlų, pinigų ir duonos“⁴⁴) ir Theodoro Lepnerio („į duobę, karstą atvožus, slapta įdedama pinigų, nors kunigai tai draudžia“⁴⁵) kūriniuose. Lyginant su XVI a. žiniomis, šių autorių aprašuose atsiranda dvi naujos detalės: karstas ir tai, kad pinigai įmetami slapta. Wagneris ir Lepneris buvo protestantų kunigai, tai ir jų nuostatos aprašant laidojimo papročius buvusios tokios pačios, kaip ir ankstesnių protestantų autorių, – parodyti katalikiškų apeigų stabmeldiškumą. XVI a. Prūsijoje prasidėjusi protestantizmo kova su katalikybe tęsėsi ir XVII a. Protestantai nuolat ieškojo ir surasdavo katalikybės stabmeldiškumo liekanų. 1638 m. buvo atlikta Įsruities ir kitų lietuviškų apskričių (Tilžės, Ragainės, Klaipėdos, Labguvos, Tepliaivos, Jurbarko, Šakių) bažnyčių vizitacija. 1639 m. jos ataskaita pavadinimu „Generalinis apsilankymas“ išleista Kara-

⁴⁰ J. L a s i c k i s, *Apie žemaičių dievus*, Vilnius, 1969, p. 32–33.

⁴¹ A. B r ü c k n e r, *Starozytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*, Olsztyn, 1979, p. 106–107.

⁴² J. B a s a n a v i č i u s, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 317–318.

⁴³ E. Wagnerio lotynų kalba parašyta nedidelės apimties knygelė „Lietuvių, gyvenančių Prūsijoje Įsruities ir Ragainės apskrityse, gyvenimas ir papročiai“ pasirodė 1621 m.: W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 425–428; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Lietuviai IX a. – XIX a....*, p. 72–74; A. V y š n i a u s k a i t ė ir kt., *Lietuvių šeima...*, p. 91.

⁴⁴ J. A. Brando (1647–1691) veikalas „Kelionė per Brandenburgo marką, Prūsiją, Kuršą, Livoniją, Pskovą, Didįjį Naugardą, Tverę ir Maskvą“ buvo išleistas tik 1702 m. vokiečių kalba, o 1703 m. olandų kalba. Brandas buvo diplomatinės pasiuntinybės narys ir medžiagą susirinko 1673–1674 m. kelionės metu. Vėliau, dirbdamas teisės profesoriumi Duisburgo universitete, parašė knygą, likusią rankraščiu. Kelionės per Prūsiją metu autoriui daug medžiagos pateikė Kasparas Königas bei Kusių bažnyčios pastorius Teofilis Fuchsas, pas kurį J. Brandas nakvojo. Pasak Vyšniauskaitės, Brandas laidojimo papročių apraše kai ką bus, to nepažymėdamas, įterpęs iš ankstesnių šaltinių ar iš savo informatorių pasakojimų apie ankstesnius laikus. Žr.: J. B a s a n a v i č i u s, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 307; W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 607–609; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Laidotuvių papročiai...*, p. 149; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Lietuviai IX a. – XIX a....*, p. 75–79; A. V y š n i a u s k a i t ė ir kt., *Lietuvių šeima...*, p. 91.

⁴⁵ T. Lepneris (1633–1691) gimė evangelikų kunigo šeimoje. 1665 m. buvo paskirtas naujai įkurtos Būdviečių parapijos (Ragainės aps.) lietuvių ir vokiečių kunigu, ten praleido visą tolesnį savo gyvenimą ir mirė. Metai prieš mirtį Lepneris baigė rašyti etnografinio pobūdžio darbą „Prūsų lietuviai“, kuris buvo išspausdintas praėjus pusei šimtmečio po autoriaus mirties. Žr.: A. V y š n i a u s k a i t ė, *Lietuviai IX a. – XIX a....*, p. 81–84; A. V y š n i a u s k a i t ė ir kt., *Lietuvių šeima...*, p. 91.

liaučiuje. Joje randame ir papročio mirusiesiems į kapus dėti pinigų įvertinimą: „**visiškai stambeldiškai ir prietaringai** daro tie lietuviai, kurie savo mirusiuosius aprengia geriausiaisiais rūbais ir dar į kapą meta pinigus, taip lyg jiems ten antrame ir amžiname gyvenime reiktų drabužių ir maisto“⁴⁶. Akivaizdu, kad stambeldiškai elgiasi tie, kurie laikosi dar gyvuojančių katalikiškų apeigų. Čia galima būtų paminėti XV a. dar katalikiško Vokiečių ordino krašto santvarkos įstatymus, kuriuose buvo draudžiami seniej papročiai, nesiderinantys su krikščionyste. Visų pirma tai Sembos vyskupo Michaelio Jungės 1426 m. įsakas „Artikuli...“⁴⁷ bei vėlesni pakartotiniai krašto santvarkos įstatymai. Juose nėra neužsimenama apie paprotį mirusiesiems į kapą dėti pinigų. Taigi šie dokumentai aiškiai rodo, kad Prūsijoje, viešpataujant katalikybei, toks paprotys nebuv priskiriamas prie draudžiamų ir prieštaraujančių liturginėms apeigoms.

Visiškai kitokius šaltinius apie pinigų dėjimą mirusiesiems į kapą turime iš Lietuvos ir Lietuvos.

Yra išlikusios Rygos jėzuito Joannio Stribingijaus 1605–1614 m. misijų po pietinę ir rytinę Livonijos dalį ataskaitos. Ten jis dėsto, kad tose vietose jis turėjęs progos sužinoti dalykų apie ten tebesitęsiančią pagonybę, nors jo misijų tikslas buvęs po karo sulaukėjų krašto gyventojus aprūpinti sakramentais ir laimėti sielas⁴⁸. Keliose vietose Stribingijus yra aprašęs pinigų įdavimą mirusiajam: „Į dešiniąją ranką įdeda duonos, kad turėtų ką duoti prie rojaus vartų pririštam Cerberui, idant numirėlį praleistų, į kairiąją ranką įdeda du pinigus kėlėjui per upę“; „Juos laidojant, vienas duonos kepalėlis dedamas prie galvos, kad būtų kuo numalšinti alkį, kitas įdedamas į ranką, kad turėtų ką duoti prie rojaus vartų pririštam Cerberui, dar pridėdami du pinigai, kad galėtų duoti tam, kuris per upę perkels“⁴⁹. Šias vietas Stribingijus nurašė iš mito apie Amorą ir Psichę, aprašyto romėnų rašytojo Apulėjaus (II a. po Kr.) kūrinyje „Metamorfozės“, tačiau kai kur jas pakeitė⁵⁰. Pavyzdžiui, mite Cerberis aprašomas kaip požemio karalystės šuo, o Stribingijaus ataskaitose jis pririštas prie rojaus vartų. Vis dėlto neaišku, kodėl jėzuitui reikėjo parodyti šio papročio gyvumą kaip pagonišką, jeigu protestantai jį vadino stambeldišku ir tai taikė katalikybei. Taip, kaip pateikė Stribingijus apie tebesitęsiančią Livonijoje pagonybę, būdinga visai to meto Europai. W. E. Peuckertas, tyrinėjęs vokiečių liaudies tikėjimą vėlyvaisiais viduramžiais, remdamasis XV–XVI a. kronikininkų, kunigų pamokslų, to meto mokslininkų, istorikų, literatų išlikusiais tekstais ir XVI–XVIII a. raganų teismų dokumentais nustatė, kad tai netiesioginiai šaltiniai, tuose aprašymuose

⁴⁶ J. B a s a n a v i č i u s, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 307; W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 428–430; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Laidotuvių papročiai...*, p. 137; A. V y š n i a u s k a i t ė, *Lietuviai IX a.–XIX a...*, p. 68–71.

⁴⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996, p. 478–485.

⁴⁸ W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 440–441.

⁴⁹ J. B a s a n a v i č i u s, *Apie vėles bei nekrokultą...*, p. 321. Lotynišką tekstą žr.: W. M a n n h a r d t, *Letto-preussische Götterlehre...*, p. 444, 446.

⁵⁰ I. T r e n č e n i - V a l d a p f e l i s, *Mitologija*, Vilnius, 1972, p. 409–410.

mąstyta antikos kultūros sąvokomis, o aprašant empirinius tikėjimo faktus bandyta išvelgti graikų ir romėnų mitinių būtybių ar dievų kontūrus, funkcijas; savybes⁵¹.

Vienintelė tikra žinia apie pinigų įdėjimą mirusiajam į kapą Lietuvoje yra 1576 m. Georgo Browno „Pasaulio miestų atlase“. Akivaizdžiai protestantiška mąstysena atskleidžia iš aprašo, kurį pacituosime šiek tiek sutrumpintą:

„Vilnius. Šiame mieste išpažįstamas keistas tikėjimas. Žmonės labai pamaldžiai klauso bažnyčiose mišių: tiesiog stebiesi, kai, žiūrėdami į kunigą, atidengiantį kieliką ir aukojantį, jie pamaldžiausiai mušasi ne tik į krūtinę, bet ir į veidą. <...> Dažnai nustatytu laiku švenčia šventųjų šventes, tarp jų vieningai gerbia ir garbina šv. Povilą ir Mikalojų, o jų atvaizdus neša aplink bažnyčią; šiose procesijose dalyvauja gausiai <...>. Kai mirtis išvaduoja juos nuo šios baisios vergijos, kurios jie patys, vargšai, nesupranta, **gražiai aprenkti ir pinigais kelionei aprūpinti, yra laidojami**; kartu įdedami laiškai artimųjų ir tų, kurie gyvenime buvo brangūs, parašyti ir skirti šv. Petruui, kad šis, būdamas Dangaus vartininkas, lengviau įsileistų mirusiuosius į Dangų. Tokių ir daugelio kitokių prietarų laikosi net ir tie, kurie priėmę krikščionių tikėjimą <...>“⁵².

Kaip matyti iš teksto, visi šie dalykai vyko Vilniuje ir susiejami su Katalikų Bažnyčia. Taigi pačiame Vilniuje mirusieji buvo laidojami su pinigais. Iš teksto galima suprasti, jog pinigai buvo skirti susimokėti Dangaus vartininkui šv. Petruui už įleidimą į Dangaus karalystę. Laiškų dėjimą į kapus taip pat patvirtina archeologijos duomenys. Lietuvos XIV–XVII a. kapuose rasta nemažai vaškuotų lentelių pėdsakų. Matyt, jose ir buvo surašyti apraše paminėti laiškai. Deja, tyrinėjant vaškuotas lenteles nepasinaudota šio aprašo duomenimis ir jos nebuvo susietos su laiškais, skirtais šv. Petruui⁵³.

Archeologijos duomenys apie mirusiųjų pinigus Lietuvoje

Brauno atlaso apraše paminėtą faktą apie pinigų dėjimą mirusiajam į kapą patikrinsime pagal archeologų tyrinėtų Vilniaus bažnyčių ir šventorių kapų duomenis.

Vilniaus Katedra. 1984–1988 m. vykdytų tyrimų metu buvo atidengti 39 numeruoti kapai ir 16(?) kapų kriptomose. Taip pat buvo aptikti 5 kapai, kurie nebuvo preparuoti. Rasta ir daugybė kaulų iš suardytų kapų (pvz., visa kripta Nr. 7 buvo prikrauta kaulų, kurie, atrodo, buvo surinkti XVIII a. pabaigoje vykdant Katedros rekonstrukciją). Tyrimų metu buvo rastos septynios XV–XVII a. monetos. Penkios iš jų rastos perkastuose sluoksniuose, kuriuose atidengta daugiausia kapų ir rasta kaulų iš suardytų kapų. Nekyla abejonių, kad šios monetos buvo įmestos į kapų sampilus arba įdėtos mirusiesiems į kapus. Be to, 50–55 metų amžiaus vyro kapo 19 sampile, virš mirusiojo galvos, rasti du

⁵¹ Pasinaudojome Ingės Lukšaitės konspektyviniu W. E. Peuckerto studijos *Vokiečių liaudies tikėjimas vėlyvaisiais viduramžiais* pasakojimu. Žr.: I. L u k š a i t ė, *Reformacija...*, p. 174–176.

⁵² *Kraštas ir žmonės...*, p. 81.

⁵³ E. S v e t i k a s, Lietuvoje aptikti vaškuotų lentelių pėdsakai, *Lituanistica*, 1999, Nr. 3(39), . . . 5–77.

Praho grašiai (valdovas, kaldinęs šiuos grašius, neaiškus). Katedroje buvo laidojami ne tik dvasininkų luomo atstovai, bet ir pasauliečiai. Visiškai suprantama, kad, norint patenkinti vis didėjančius poreikius, neišvengiamai reikėjo kasti duobes senesnių kapų vietose, taigi laidojant mirusiuosius buvo suardomi anksčiau palaidotų žmonių kapai⁵⁴.

Vilniaus Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į Danguų bažnyčia. 1994 m. A. Vaicekuskas atliko tyrimus vakarinėje koplyčioje kristoliniais skliautais ir vakarinėje bažnyčios dalyje. Atidengtos 4 kriptos su 13 kapų ir 216 asmenų kaulais iš suardytų kapų, tarp kurių rasta 26 XV–XVII a. monetos. Ant kapo 8 karsto dangčio aptiktas Žygimanto Augusto 1554 m. denaras⁵⁵. 1997 m. buvo baigti tyrimai pietvakarinėje centrinės navos dalyje, pradėti vykdyti dar 1994 m. Tyrimų metu bažnyčios viduje buvo aptikta žmonių kaulų iš suardytų kapų bei atidengti dar 25 (su 1994 m. atidengtais iš viso 38 kapai) XV–XVII a. kapai. Monetų rasta penkiuose kapuose: viename kape 1 moneta, dviejuose po 2 ir dar dviejuose po 5. Dar septynios monetos rastos iš suardytų kapų atsitiktinai⁵⁶.

Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčia. 1992 m. V. Daminaitis bažnyčios rūsiuose ištyrė 12 XVI–XVIII a. kriptų su daugybe žmonių palaikų. Kriptoje Nr. 3 rastas Jono Kazimiero 1666 m. lietuviškas šilingas. Kriptoje Nr. 5 rastos 3 XVII a. monetos, kriptoje Nr. 10 – XVI ir XVII a. Lietuvos ir Lenkijos monetų. Tarp kriptų surasta 16 nesuardytų kapų ir daug suardytų kapų liekanų (vien kaukolių ir jų dalių daugiau kaip 40). Preparuojant palaikus, rasta keliolika XVI ir XVII a. monetų. Dviejuose kapuose buvo įdėta po monetą, be to, monetų rasta dar penkių kapų aplinkoje. Iš viso bažnyčioje surastos 35 monetos⁵⁷. 1994 m. V. Vainilaitis atliko tyrimus presbiterijos rūsyje ir bažnyčios šventoriaus pietvakarinėje dalyje. 30–40 metų amžiaus vyro kape (šūrfas Nr. 1) rasta labai sunykusi moneta. Šventoriaus kapai datuojami XVI a. pabaiga–XVII a.⁵⁸ 1996 m. V. Daminaitis ištyrė po bažnyčios prieangiu dar 1978 m. surasta

⁵⁴ A. L i s a n k a, 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1991, *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas* (toliau – *LIIR*), f. 1, b. 1933.

⁵⁵ A. V a i c e k a u s k a s, Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje. Vilnius, 1994, *LIIR*, f. 1, b. 2352; A. V a i c e k a u s k a s, Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. Nr. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje ir šventoriuje, *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 224–227.

⁵⁶ A. V a i c e k a u s k a s, 1997 m. Vilniuje, Trakų g. 9, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998, *LIIR*, f. 1, b. 2938; S. S a r c e v i č i u s, A. V a i c e k a u s k a s, Tyrinėjimai Vilniuje. Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje, *ATL 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 352–355.

⁵⁷ V. D a m i n a i t i s, 1992 m. Vilniuje, Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčioje vykdytos archeologinės priežiūros – tyrimų ataskaita, t. 1, Vilnius, 1993, *LIIR*, f. 1, b. 1994; V. D a m i n a i t i s, 1992 metų Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčios archeologinių tyrinėjimų apžvalga, *ATL 1992 ir 1993 metais*, Vilnius, 1994, p. 212–214.

⁵⁸ V. V a i n i l a i t i s, Žvalgomieji ir pilni archeologiniai tyrimai Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios presbiterijos rūsyje ir šventoriuje, Vilnius, 1995, *LIIR*, f. 1, b. 2272; V. V a i n i l a i t i s, Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios presbiterijos rūsyje ir šventoriuje, *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 227–228.

kriptą, kurioje aptiko 52 XVI a. pabaigos – XIX a. pradžios mirusiųjų palaikus. Tarp šių palaikų surastos šešios monetos⁵⁹.

Vilniaus Dominikonų Šv. Dvasios bažnyčia. 1963–1964 m. bažnyčios rūsiuose kartu su architektūriniais tyrimais buvo vykdomi nedidelės apimties archeologiniai tyrimai, kurių metu V kriptoje buvo aptiktas Žygimanto Augusto 1561 m. pusgrašis. Šioje kriptoje buvo atidengti trys karstai (dviejuose griaučiai buvo apardyti) ir paskiri žmonių kaulai iš suardytų kapų. Nėra abejonės, kad ši moneta iš kažkurio suardyto kapo⁶⁰.

Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia. 1993 m. V. Daminaitis prie pietinės bažnyčios laiptinės pusės surado pralaužtą skliautinę perdangą, iš kurios būta įėjimo į iki šiol nežinotus tris rūsius po bažnyčios priekine dalimi. Rūsiai buvo užpilti storu žemių su griuvenomis sluoksniu. Nukasant tą sluoksnį ir toliau tiriant rūsius, aptikta ne mažiau kaip 207 žmonių palaikai, kurių dauguma buvo sutraiškyti užpilant rūsius. Tik geriau išlikę kapai buvo sunumeruoti. Manoma, kad kai bažnyčia buvo pastatyta, čia ir pradėta laidoti, t. y. nuo 1616 m. Prie atskirų griaučių rūsių grindinio lygyje surasta XVII a. monetų: preparuojant kapą 2 ir kapą 3 bei prie suardytų palaikų rasta po vieną Jono Kazimiero varinį šilingą, o kape 5 – Gustavo Adolfo Rygos miesto šilingas⁶¹.

Vilniaus Šv. Stepono bažnyčia. 1993 m. A. Vaicekuskas atliko tyrimus bažnyčios šventoriuje. Keliuose šurfluose atidengta 13 XVII–XIX a. kapų, tarp kurių rasti trys XVII a. šilingai, o kapo 1 (šurfas Nr. 3) kojūgalyje – Jono Kazimiero lenkiškas šilingas⁶².

Šešių katalikiškų Vilniaus bažnyčių tyrimų apžvalga parodė, kad monetos buvo įdedamos ar įmetamos mirusiesiems į kapus. Taigi archeologijos duomenys patvirtina Brauno atlaso apraše paminėtą faktą apie pinigų dėjimą mirusiajam į kapą. Monetų rasta ir kitų tyrinėtų Lietuvos katalikų bažnyčių ir jų šventorių kapuose.

Gėluvos (Raseinių r.) buvusi bažnyčia ir šventorius. 1974 m. V. Urbanavičius šventoriuje atidengė 360 XVI–XVII a. kapų ir dar 14 kapų buvusios bažnyčios viduje⁶³. 60-yje kapų mirusiesiems buvo įdėta monetų: 27 kapuose po vieną monetą, 18 kapų po dvi, 8 kapuose po tris, dviejuose po keturias, dviejuose po penkias, dar dviejuose po šešias ir viename kape septynios. Šis paminklas įdomus tuo, kad XVII a. čia buvo pastatyta

⁵⁹ V. D a m i n a i t i s, 1996 m. Vilniuje, Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčioje, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1997, *LIIR*, f. 1, b. 2631; V. D a m i n a i t i s, Tyrinėjimai Šv. Pranciškaus ir Bernardinų bažnyčios šventoriuje, *ATL 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 341.

⁶⁰ V. D a u g u d i s, Vilniaus Dominikonų (Šv. Dvasios) bažnyčios rūsiuose 1963–1964 m. vestų archeologinių kasinėjimų ataskaita, *LIIR*, f. 1, b. 180.

⁶¹ V. D a m i n a i t i s, 1993 m. Vilniuje, prie Šv. Kazimiero bažnyčios priekinio fasado ir surastuose rūsiuose, vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1994, *LIIR*, f. 1, b. 2212.

⁶² A. V a i c e k a u s k a s, Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Šv. Stepono bažnyčios šventoriuje Vilniuje, Geležinkelio g. 39, Vilnius, 1993, *LIIR*, f. 1, b. 2090; A. V a i c e k a u s k a s, S. S a r c e v i č i u s, Archeologiniai tyrinėjimai Šv. Stepono bažnyčios šventoriuje Vilniuje, *ATL 1992 ir 1993 metais*, Vilnius, 1994, p. 214–215.

⁶³ G. Č e s n y s, V. U r b a n a v i č i u s, Gėluvos kalvinistų bažnyčios ir kapinių tyrinėjimai 1974 metais, *ATL 1974 ir 1975 metais*, Vilnius, 1978, p. 158–162.

kalvinistų bažnyčia, kurią greitai katalikai sudegino, vadovaujami žemaičių vyskupo S. Kiškos. Urbanavičiaus teigimu, monetų dėjimo į kapus paprotys Lietuvoje klestėjęs ikirikščioniškaisiais laikais kaip senųjų, pagoniškųjų tikėjimų reliktas. Jis išsilaikęs visoje Lietuvos teritorijoje iki pat XVII a. pabaigos ar net XVIII a. pradžios, todėl katalikų nesutarimai bei peštynės su kalvinistais buvo viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių Gėluvoje iki pat XVII a. išsilaikę senieji laidojimo papročiai ir su jais susijusių tikėjimų reliktai⁶⁴. Mums atrodo, kad buvo visiškai kitaip. Katalikai Gėluvoje mirusiesiems į kapus įdėdavo pinigų dar iki kalvinistų pastatytos bažnyčios ir po jos sudeginimo, o tai rodo, kad jie buvo atsikovoję prarastas pozicijas. Taigi šventoriuje buvo laidojami abiejų konfesijų mirusieji.

Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia ir šventorius. 1988 m. A. Juknevičius šventoriuje prie bažnyčios ir jos viduje atidengė 31 XVI–XVII a. kapą. Penkiuose kapuose rasta po vieną XVI–XVII a. monetą. Be to, rasta dar keletas monetų iš suardytų kapų⁶⁵.

Kauno Bernardinų vienuolynas ir Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia. 1995 m. A. Vaškelis atidengė tris kapus. Moters kape 1 buvo įdėta 13 monetų – tai 6 Jono Kazimiero šilingai ir 7 Petro I kapeikos⁶⁶.

Kavarsko (Anykščių r.) buvusi bažnyčia ir šventorius. 1974 ir 1975 m. V. Urbanavičius atidengė 178 XVI–XVII a. kapus šventoriuje ir buvusios bažnyčios viduje. 13 kapų mirusieji palaidoti su monetomis⁶⁷.

Kernavės (Širvintų r.) buvusios bažnyčios šventorius. 1989–1990 m. tyrinėjo A. Jankauskas, 1991 ir 1994 m. G. Karnatka. Jie atidengė 357 XV–XVIII a. kapus ir daugybę kaulų iš suardytų kapų. Šiame paminkle labai daug monetų rasta iš suardytų kapų ir tik 9 nesuardytuose kapuose⁶⁸.

⁶⁴ V. U r b a n a v i č i u s, Sunaikintos kalvinistų bažnyčios Gėluvoje archeologiniai tyrinėjimai, *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius, 1977, p. 27–40.

⁶⁵ A. J u k n e v i č i u s, Kauno senamiesčio 35 kvartalas. Šv. Gertrūdos bažnyčia. Archeologiniai tyrimai. Kaunas, 1989, *LIIR*, f. 1, b. 1580; A. J u k n e v i č i u s, Kaune, Šv. Gertrūdos bažnyčioje ir šventoriuje, atlikti archeologiniai tyrimai, *ATL 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 140–143.

⁶⁶ A. V a š k e l i s, Buv. Kauno Bernardinų vienuolynas (Papilės gt. Nr. 9). Žvalgybinių archeologinių tyrimų ataskaita. Kaunas, 1995, *LIIR*, f. 1, b. 2529; D. B a l č i ū n a s, A. V a š k e l i s, 1995 m. archeologiniai tyrinėjimai Kaune, buvusiame Bernardinų vienuolyne, *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 215–217.

⁶⁷ G. Č e s n y s, V. U r b a n a v i č i u s, Archeologiniai tyrinėjimai Kavarsko vienkiemiuose 1974 ir 1975 metais, *ATL 1974 ir 1975 metais*, Vilnius, 1978, p. 162–167. Mūsų darbe neįtraukti (E. S v e t i k a s, Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinynuose..., p. 142) 1975 m. duomenys. Monetos rastos ir kapuose: 144, 147, 149.

⁶⁸ A. J a n k a u s k a s, A. L u c h t a n a s, Senųjų Kernavės bažnyčių tyrinėjimai, *ATL 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 138–140; A. J a n k a u s k a s, Senųjų Kernavės bažnyčių vietos tyrinėjimai, *ATL 1990 ir 1991 metais*, Vilnius, 1992, p. 24–28; G. K a r n a t k a, XV–XVII a. kapinyno tyrinėjimai Kernavėje 1991 metais. Ataskaita. Kernavė, 1992, *LIIR*, f. 1, b. 1827; G. K a r n a t k a, XV–XVII a. senkapio tyrinėjimai Kernavėje, *ATL 1990 ir 1991 metais*, Vilnius, 1992, t. II, p. 79–83; G. K a r n a t k a, XV–XVII a. kapinyno tyrinėjimai Kernavėje 1994 metais. Ataskaita. Kernavė, 1995, *LIIR*, f. 1, b. 2589–2590.

Kriukų (Joniškio r.) bažnyčios šventorius. 1994 m. A. Šapaitė ištyrė 125 kapus. Suardyto kapo 91 sampile rastas XVII a. Rygos šilingas. Šventoriaus kapai yra iš XVII–XVIII a. Šiam paminklui būdinga tai, kad XVIII a. kapuose monetas pakeitė medalėliai. Jų rasta keturiuose kapuose⁶⁹.

Simno (Alytaus r.) bažnyčia ir šventorius. 1992 m. D. Baliliūnaitė atidengė 8 XVII a. kapus. Prie bažnyčios sienos buvusiam suardytame moters kape rastas Jono Kazimiero varinis šilingas. Presbiterijos kriptoje atidengti 3 kapai ir rastos 45 XVI–XVII a. monetos⁷⁰.

Tauragnų (Utenos r.) buvusios Šv. Jurgio bažnyčios šventorius. 1997 m. R. Laužikas atidengė 18 kapų ir dar 11(?) mirusiųjų palaikų iš suardytų kapų. Šešiuose kapuose rasta XVI–XVII a. monetų⁷¹.

Varnių (Telšių r.) buvusios Katedros šventorius. XV a. pastatytos Žemaičių vyskupijos Katedros šventoriuje 1984 ir 1987 m. J. Genys atidengė 61 XV–XVII a. kapą. Dviejuose kapuose rasta po vieną monetą. Dar 13 monetų rasta atsitiktinai suardytuose kapuose⁷².

Pateikti duomenys visiškai aiškiai leidžia atmesti samprotavimus, jog pinigų dėjimą mirusiajam į kapą reiktų sieti su vadinamaisiais pagoniškaisiais reliktais. Tai, be jokios abejonės, buvo katalikiškas laidojimo paprotys, kuris Lietuvoje atsirado įvedant krikščionybę ir ypač išplito kontrreformacijos laikotarpiu. Verta pažiūrėti, kaip ir kokiu mastu šis paprotys buvo paplitęs visoje Lietuvoje.

Visų pirma monetos buvo dedamos ne į visų mirusiųjų kapus. Atskirose vietovėse kapų su monetomis skaičius kapinyne labai skirtingas, jis svyruoja nuo kelių iki penkiasdešimt procentų. Pavyzdžiui, didžiausiam Lietuvoje ištirtame XV–XVIII a. pradžios Alytaus kapinyne, kuriame atidengti 1152 kapai, monetos įdėtos į 164 kapus, o tai sudaro 14,2%; Jakštaičių kapinyne iš 215 kapų monetos įdėtos tik į 12 (5,5%); Rumšiškių kapinyne iš 257 atidengtų kapų monetos įdėtos į 57 (22,1%); Šilelio kapinyne iš 106 atidengtų kapų monetos įdėtos net į 56 (52,8%)⁷³. Kapų su monetomis proporcijų įvairovė susijusi su jų chronologija. Kapinynuose, kuriuose yra daugiau ankstyvesnių, XIV a. pabaigos – XV a., kapų, visada mažiau kapų su monetomis, ir atvirkščiai, kapinynuose su vėlyvesniais, XVI a. pabaigos – XVII a., kapais tokių kapų gerokai daugiau.

⁶⁹ A. Š a p a i t ė, Kriukų (Joniškio r.) bažnyčios šventoriaus 1994 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Šiauliai, 1995, *LIIR*, f. 1, b. 2362; A. Š a p a i t ė, Kriukų bažnyčios šventoriaus kapinių tyrinėjimai 1994 metais, *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 223–224.

⁷⁰ D. B a l i l i ū n a i t ė, Archeologiniai tyrimai Simno bažnyčioje 1992 metais, *ATL 1992 ir 1993 metais*, Vilnius, 1994, p. 208–210.

⁷¹ R. L a u ž i k a s, Žvalgomieji tyrinėjimai Tauragnų Šv. Jurgio bažnyčios vietoje, *ATL 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 349–350.

⁷² J. G e n y s, Varnių kapinyno tyrinėjimai, *ATL 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 154–157; J. G e n y s, Varnių senkapiai, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1990, t. 1, p. 65–76; M. B a l č i u s, E. I v a n a u s k a s, Varnių archeologinių tyrinėjimų monetos, *ATL 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 196–197.

⁷³ E. S v e t i k a s, Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinynuose..., p. 143–145, 2 lentelė.

Tyrimų medžiaga nerodo, kad monetų dėjimas būtų susijęs su kuria nors lytimi ar amžiaus tarpsniu. Antai Alytaus kapinyne pinigų rasta 41 vaiko (0,3–12 m.) ir 6 paauglių (14–20 m.), 55 moterų, 55 vyrų bei dar 7 nenustatytos lyties asmenų kapuose. Taigi jų įdėta skirtingų lyčių ir amžiaus mirusiesiems. Monetų skaičius kape įvairus. Tame pačiame Alytaus kapinyne po 1 monetą rasta 119 kapų (72,5%), po 2–20 k. (12,1%), po 3–12 k. (7,3%), po 4–tik 2 k. (1,2%) ir po 5–5 kapuose (3,0%). Taigi vyravo paprotys dėti 1–3 monetas (92%). Šešiuose alytiškių kapuose rasta 6, 9, 15, 17, 51, 72 monetas. Panašų vaizdą matome ir kituose Lietuvos kapinyuose. Tokių kapų, į kuriuos įdėta daugiau kaip po 3 monetas, padaugėjo nuo XVI a. IV ketvirčio, t. y. nuo kontrreformacijos pradžios. Nedidelis dedamų į kapą monetų skaičius turi ryšį su monetų nominalais. Būdinga, kad buvo įdedamos nedidelės vertės (mažų nominalų) monetas: denarai, dvidenariai ir šilingai. Jos kapuose sudaro apie 90% visų monetų⁷⁴. Taigi vyraujantis šio papročio požymis – viena ar kelios smulkios monetas kape. XIV a. pabaigoje – XVI a. tai buvo denarai, o nuo XVI a. pabaigos – šilingai.

Nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. IV ketvirčio monetas į kapą buvo dedamos daugiausia juosmens-dubens srityje ir labai retai kitose vietose: galvūgalyje, ant krūtinės ir kojūgalyje. Nuo kontrreformacijos pradžios, XVI a. IV ketvirčio, beveik pusė monetų į kapą buvo padedama galvos srityje, tik apie ketvirtį juosmens-dubens srityje, daugiau kaip dešimtadalis – ant krūtinės ir labai mažai – kojūgalyje⁷⁵.

Monetų simbolika ir papročio semantika

Krikščioniškojoje simbolikoje nukalta moneta taip pat kaip ir antspaudas kartais simbolizuoja tikinčiojo sielą, kurioje atspaudas Dievo ženklas⁷⁶. Biblijoje ir religinėje literatūroje antspaudas, kaip ir moneta, minimas kaip priklausymo Dievui simbolis⁷⁷. Pačiame antspaudavime atsiskleidžia simbolinė monetas reikšmė, nesvarbu ar kalbama apie monetą, kurią fariziejai klastingais tikslais parodė Viešpačiui (Mt 22,20), ar apie denarą, kurią gavo vynuogyno darbininkai (Mt 20,1), ar tai drachmą, kurią nuotaka pamentė ir bando surasti (Lk 15,8). Nuotaka savo pinigėlių surado tada, kai uždegė šviesą ir išvalė namus. Pasak Origeno (II–III a.), jeigu ir tu uždegsi lempą, jeigu pasinaudosi Šventosios Dvasios apšvietimu ir „Jo šviesoje pamatysi šviesą“ (Ps 35,10), savyje surasi drachmą. Tavo viduje juk likęs įdėtas Dangaus karaliaus atvaizdas. Pradžioje, kada Dievas kūrė žmogų, tai kūrė jį „pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą“ (Pr 1,26) ir tą atvaizdą padėjo ne žmogaus išorėje, bet viduje. Pasak Klemenso Aleksandriečio (II–III a.), „kada Viešpačiui padavė monetą, jis nepasakė: „Kieno tai nuosavybė?“ bet: „Kieno čia paveikslas ir įrašas?“ (Mt 22,20), kad būtų atiduota tam, kam priklauso. Taip panašiai

⁷⁴ Ten pat, p. 119.

⁷⁵ Ten pat, p. 121, 129, 134 ir p. 150 5 lentelė.

⁷⁶ U. B e c k e r, *Simbolių žodynas*, Vilnius, 1995, p. 199.

⁷⁷ Ten pat, p. 20.

tikintis žmogus dėkoja Kristui, panaudodamas Dievo vardą kaip savo parašą, bet ir kaip atvaizdą Šventosios Dvasios. Netgi ir nebylūs gyvuliai savo išpaudu parodo, kam kiekvienas iš jų priklauso, ir pagal tą ženklą sugražinami savininkui. Panašiai ir siela, kuri yra tikinti ir kuri gavo tiesos antspaudą, „Kristaus ženklą su savimi nešioja“⁷⁸. Plačiai antspaudo simboliką interpretavo šv. Ambraziejus (IV a.). Perfrazuodamas Giesmių Giesmės vietą apie „užženklintą šaltinį“ (Gg 4,12), jis sako: „Padėk mane kaip ženklą ant tavo širdies, kaip ženklą ant tavo peties“. Kristus yra ženklas ant kaktos ir ženklas ant širdies. Ant kaktos, kad visados Jį išpažintume, ant širdies – tam, kad visados Jį mylėtume. Yra ženklas ant peties, tam kad visados Jo Vardu veiktume. <...> Tegul Jis būna mūsų galva, nes „vyro galva yra Kristus<...>“⁷⁹.

Be antspaudo simbolinės reikšmės, monetos simbolizuoja mokesčius. Kai Jėzus mokė Jeruzalės šventykloje, fariziejai norėjo jį suimti ir perduoti valdytojui, tačiau bijojo minios. Tuomet pasitarę nusprendė „sugauti <...> kalboje“. Jie nusiuntė pas jį savo mokinių kartu su Erodo šalininkais paklausti, ar reikia mokėti Romos imperatoriui mokesčius, ar ne, tikėdamiesi, kad po neigiamo atsakymo galės apkaltinti jį romėnų valdžios įstatymų nepaisymu. Bet Jėzus, supratęs klastą, paprašė parodyti denarą. Pažvelgęs į imperatoriaus atvaizdą, tarė: „Atiduokite tad, kas ciesoriaus ciesoriui, o kas Dievo – Dievui“. Minimas ir kitas atsitikimas, aprašytas Evangelijoje pagal Matą (Mt 17, 24–27). Tas siužetas vadinasi Šventyklos mokesčiai. Jėzui su mokiniais atėjus į Kafarnaumą, prie Petro priėjo mokesčių rinkėjas ir paklausė, ar jo mokytojas moka didrachmą (kiekvienas izraelitas nuo 20 metų amžiaus buvo įpareigotas kasmet aukoti Jeruzalės šventyklos reikalams mokesť – dvigubą drachmą, pusę stateros). Petras atsakęs, kad moka. Kai Petras parėjo namo, Jėzus pirmasis jį prakalbino ir paliepė nuėjus prie ežero užmesti meškerę ir paimti pirmą užkibusią žuvį: „<...> ją pražiodęs rasi staterą. Paimk ją ir atiduok jiems už mane ir už save“. Šie siužetai paplitę ikonografijoje, kur Jėzus Kristus dažniausiai vaizduojamas stovintis tarp savo mokinių ir mokesčių rinkėjų, o fone Petras prie vandens traukia iš žuvies auksinę staterą⁸⁰.

Žinoma dar viena monetų simbolinė reikšmė, kuri, atrodo, padės paaiškinti, kodėl į kai kuriuos kapus įdėta palyginti daug monetų. Tai Biblijos siužetas, kuriame kalbama apie trisdešimt sidabrinių, už kuriuos Judas Iskariotas sutiko išduoti Kristų. Šis siužetas krikščioniškoje simbolikoje pateikiamas kaip vienas iš Viešpaties kančios simbolių⁸¹. Antai į Alytaus kapinyno 30–35 metų amžiaus moters kapą 177 buvo įdėta 72 monetos ir rožinis iš stiklo karolių⁸², o į Pavirvytės kapinyno (Akmenės r.) 35–40 metų amžiaus vyro kapą 177 buvo įdėta 41

⁷⁸ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskieje*, Warszawa, 1990, p. 422–423.

⁷⁹ Ten pat, p. 420–422.

⁸⁰ G. Ferguson, *Signs and symbols in christian art*. Oxford university press, 1989, p. 80; *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sudarė D. Ramonienė, Vilnius, 1997, p. 208.

⁸¹ G. Ferguson, *Signs and symbols ...*, p. 172–173, 177.

⁸² E. Svetikas, Alytaus XIV–XVII a. kapinynas. 1984 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita. Alytus, 1985, *LII ASA*, b. 1145. Kape rasta Aleksandro (1492–1506) 64 denarai, 3 pusgrašiai ir Žygimanto Senojo (1506–1548) 4 pusgrašiai bei lenkiškas denaras. Rožinį sudaro 25 rudos spalvos suploto rutulio formos karoliai ir 1 bespalvis rutulio formos karolis. Šios įkapės rastos kartu prie mirusiosios dešiniojo dubens.

moneta ir audeklines juostos apkalai su grafiškai pavaizduota širdelių eilute⁸³, simboliuojančia penkias šventas Jėzaus žaizdas⁸⁴. Rožinis ir audeklinės juostos apkalai nuo neaiškios paskirties devocionalijos aiškiai rodo šių mirusiųjų dievotumą ar pamaldumą. Taigi ir didelis monetų skaičius turėjo tą pačią paskirtį – parodyti mirusiojo pamaldumą.

Krikščioniška simbolika tikintiesiems buvo perteikiama įvairiais būdais. Vienas iš tokių yra pamokslai. Tinkamiausias pavyzdys šiuo atveju gali būti Mikalojaus Daukšos „Postilla Catholica“, kurią jis išvertė iš J. Vujeko lenkiškos postilės ir 1599 m. išleido Vilniuje. Šiuose pamoksluose galime rasti daug vietų, kuriose atsiskleidžia pinigų simbolika, pvz.: „Ansai, kuris ir vienturčiui sūnui savam nepraleido, o mes niekniekiamus peningamus praleisime ant mūsų pačių tikros žalos. Jisai mieliausijį sūnų savo už mus afieravojo, o mes mizernų pinigų (kurie ne mūsų yra, bet jo) už jį ir labiau patys už save neduome“⁸⁵; „Kurie pavaizdu apžieduotinio savo ieško teipajeg su rūpesčiu kiekvieno pražūvusio sūnaus kaip grašio pažymėto paveikslu ir patogumu Dievo“⁸⁶; „Ir ant paskutinio sūdo ne kitiems dienos grašį lieps mokėt, tiektai darbinykamus vinyčios Viešpaties“⁸⁷; „Nesa tuo metu Viešpaties penigus ant nuomų išduodinėjame, kad žodį Dievo paduome ištikimius žmonėmus, kurie būtų primanumys ir kitus mokyt, arba visie-mus, kuriems norint ištikimius, kurie penigus žodžio Dievo priimtų nuog sakytojo ir pirktų per tikėjimą, kalti vėl yra ir su nuomomis ataduot V. Dievui per gerus darbus, idant tatai, ko žodžiu išmokėsi, est darbais parodytų“⁸⁸; „Turiu du smulkiu pinigėliu, Viešpatie, kūną bylau ir dūšią, duok Dieve, idant juos galėčio tau tobulai afieravot ant afieros liaupsės“⁸⁹; „Teipajeg didi daktarai ape ugnį čysčiaus paskui mirimą išmano. Ir iš anos trečios: kas taręs žodį prieš Dvasią Šventą, nebus jam atleistas nei šitame, nei aname pasaulyje. Privadžioja Augustinas S., Grigalius S., Isodoras, Bernardas ir kiti, jog nekurios lengvos nuodėmės yra atleidžiamos ištikimius norint ne tame, bet aname pasaulyje. Teipajeg ir per aną kalinę, iš kurios neišeit net užmokėję ik mažiausiam pinigėliui ...“⁹⁰

Nevienodai paprotys mirusiajam dėti į kapą pinigų aiškinamas įvairių tautų tautosakoje ir etnografijoje. Deja, tokie duomenys užrašyti XIX–XX a., kai pats paprotys jau buvo beveik išnykęs ir pakeitęs savo prasmę⁹¹. Be to, dauguma tokių aprašų – liaudies

⁸³ I. V a š k e v i č i ū t ė, XVI–XVII a. Pavirvytės-Gudų kapinyno (Akmenės r.) kapai, *L4*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 325; V. A l e k s i e j ū n a s, Senkapių monetos, ten pat, p. 19, 1, 2 pav. Kape rasta: Žygimanto Senojo 2 pusgrašiai, Žygimanto Augusto 2 denarai, 29 dvidenariai, 8 pusgrašiai. Monetos ir žalvarinė sagtelė su audeklinės juostos apkalu gulėjo ant ir prie dešinėsios rankos alkūnkaulio.

⁸⁴ E. S v e t i k a s, Apkalai su širdies simboliu Lietuvoje kontreformacijos laikotarpio pradžioje, *Lituanistica*, 1997, Nr. 1 (29), p. 28–34.

⁸⁵ *Daukšos Postilė*. Fotografuotinis leidinys. Kaunas, 1926, p. 242.

⁸⁶ Ten pat, p. 282.

⁸⁷ Ten pat, p. 353.

⁸⁸ Ten pat, p. 385.

⁸⁹ Ten pat, p. 432.

⁹⁰ Ten pat, p. 548.

⁹¹ И. Б е н ь к о в с к и й, Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа, *Киевская старина*, сентябрь, Киев, 1896, т. LIV, с. 254–255; A. F i s c h e r, *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Lwów, 1921, p. 173–179: §. 47. Dawanie pieniędzy do trumny.

prietai, kurie neatspindi tikrosios papročio semantikos. Tačiau pasitaiko aprašų, kurie gali padėti suprasti ankstesnę papročio semantiką. Antai XIX a. Ukrainoje valstiečiai šį paprotį aiškino įvairiai. Vieni aiškino, kad monetos reikalingos nusipirkti vietai kitame pasaulyje ar net kapinėse, jeigu numirėlis bus palaidotas į svetimą karą. Kiti teigė, jog „pinigai dedami, kad siela galėtų atsipirkti nuo ėjimo sargybos (несения стражи) prie pomirtinės karalystės vartų“⁹².

Pasak Juliaus Lipperto, į kapą dedami pinigai negalėjo būti kelionpinigiai, skirti keliauti į požeminį pasaulį, nes XV a. tokie pinigai buvo suprantami kaip *tributum Petri*. Lippertas tokius pinigus susieja su žinomu Naujojo Testamento pasakojimu (žr. aukščiau Šventyklos mokesčio siužetą). Anot jo, kadangi legenda Petrą (dėl jo raktų) padarė Dangaus vartų sargu, todėl aiškinimas galėtų būti toks: Petras neįleidžia mirusiojo į Anapus be pinigų, taigi mirusiajam įdedamas pinigėlis, skirtas Petru, o jis išima jį iš mirusiojo burnos taip, kaip anąkart išėmęs mokesčio pinigą iš žuvies burnos. Be to, Lippertas nurodo, kad šv. Petro garbei XV a. buvo kaldinamos specialios monetos⁹³. Iš tiesų numizmatikoje žinomos tokios monetos⁹⁴, kaip žinomas ir bažnytinis mokestis šv. Petru, oficialiai vadintas „*census qui denarius S. Petri vocatur*“ arba „*denarius s. Petri*“ (lenkiškai „*świętopietrze*“)⁹⁵. Tokį mokestį mokėjo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikai, nes 1450 ir 1451 m. popiežius Mikalojus V, karaliaus Kazimiero Jogailaičio prašomas, leido iš keturių vyskupijų (tarp jų ir iš Vilniaus vyskupijos) surinktą mokestį šv. Petru panaudoti krašto gynybai⁹⁶. Šv. Petro pinigėlis – tai krikščioniškos duoklės pavadinimas, kurią viduramžiais Apaštala Sostui šv. Petro bažnyčios statybai ir šio apaštalo kapo apšvietimui kas metai mokėjo Čekija, Vengrija, Lenkija, Ispanija, Anglija, Danija, Norvegija, Švedija. Mokestis buvo mokamas smulkiausia apyvartoje esančia denaro nominalo moneta. Šio mokesčio nemokėjo bajorija, dvasininkija ir netikintieji. Mokestis buvo mokamas įvairiai, kartais po denarą nuo galvos ar po 3 denarus nuo šeimos. Būdavo taikomos ir įvairios išimtys. Pvz., 1362 m. sutartimi nustatyta, kad Silezijos tikintieji mokės trejus metus po 4 denarus, o vėliau po 1 denarą nuo galvos (šiuos faktus atspindi ir archeologijos duomenys iš Lietuvos kapinynų; žr. aukščiau). Vyskupas savo vyskupijoje mokestį surinkdavo per arkidiakonus ir klebonus ir pasiųsdavo popiežiui. Be to, nuo XIII a. popiežius reguliariai siųsdavo kaip pasiuntinius generalinius mokesčių rinkėjus, vadinamuosius nuncijus. Kartais dėl kokių nors priežasčių kai kurioms vyskupijoms ir net atskiroms valstybėms buvo leidžiama surinktus mokesčio pinigus panaudoti savo poreikiams. Antai popiežius Julijus II 1505 m. leido karaliui Aleksandrui Jogailaičiui dešimčiai metų surenkamo mokesčio pinigų panaudoti totorių sugriautoms bažnyčioms ir pilims atstatyti.

⁹² В. М. П о т и н, Монеты в погребениях..., с. 52–54.

⁹³ J. L i p p e r t, Christentum, Volksglaube und Volksbrauch, Berlin, 1882, p. 401.

⁹⁴ A. M i k o ł a j c z y k, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa-Łódź, 1994, p. 229; žr. straipsnius – Peter d'argent, Peter d'or, Petermännchen.

⁹⁵ T. G r o m n i c k i, Świętopietrze w d. Polsce, *Encyklopedia kościelna*, Warszawa, 1904, t. XXVII, p. 260–286; Z. G l o g e r, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa, 1972, t. IV, p. 348.

⁹⁶ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*, t. 1 (1387–1507), wydali ks. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków, 1948, p. 228, 234.

Vėliau tokia teisė buvo suteikta Žygimantui Senajam ir Žygimantui Augustui. Reformacijos sąjūdžio metu mokesčio šv. Petriui buvo surenkama labai mažai. Iš Žygimanto Augusto pakvitavimų matyti, kad nuo 1550 iki 1563 m. iš visos Gniezno metropolijos ir Vroclavo vyskupijos buvo surinkta iš viso 5246 zlotai, 15 grašių ir 14 denarų. Paskutinį kartą 1568 m. šio mokesčio surinkta tik 40 grašių⁹⁷. Šv. Petro pinigėlis kaip privalomas mokestis, renkamas Apaštalų Sostui, išnyko XVI a. pabaigoje. Vėliau (net XX a.) jis buvo renkamas savanoriškai kaip tikinčiųjų meilės krikščionybės Tėvui išraiška⁹⁸. Matyt, monetos kapuose kaip tik ir atspindi bažnytinį mokestį šv. Petriui. Šis žemiškas mokestis po mirties paskutinį kartą turėjo būti sumokamas tiesiogiai jau paties tikinčiojo Dangaus karalystės vartų sargui.

Atrodo, kad sąsajų su papročiu mirusiajam į kapą įdėti pinigų turi ir kitas bažnytinis mokestis – pagalvė (lot. *capitale*, lenk. *pagłówne*), nes didelėje dalyje XVI–XVII a. kapų monetos randamos galvos srityje. Tokio mokesčio įvedimo pradžia laikomi 1520 m. Tada Žygimantas Senasis, siekdamas apsaugoti kraštą nuo totorių puldinėjimų ir išpirkti iš jų belaisvius, įvedė pagalvės mokestį⁹⁹. Pasirodo, jog šio mokesčio mokėjimą bažnyčios hierarchai turėjo suderinti su Apaštalų Sostu, nes kitaip jiems grėsė bažnytinė baudmė. Pvz., 1679 m. Vilniaus vyskupijos kapitula atidėjo pagalvės mokesčio mokėjimą iki buvo gautas Apaštalų Sosto leidimas¹⁰⁰.

Monetos buvo dedamos tik nedidelei daliai mirusiųjų¹⁰¹. Greičiausiai ši socialinė grupė susijusi su religinėmis brolijomis, kurios savo veikla siekė stiprinti religingumą privačiame ir visuomeniniame gyvenime, rūpinosi kulto išskilmėmis, privalėjo dalyvauti savo narių ir jų šeimos atstovų laidotuvėse¹⁰².

Išvados

Iš „mirusiųjų obolo“ papročio istoriografijos apžvalgos matyti, kad šio papročio atsiradimas sutampa su atskirų kraštų christianizacijos procesais. Paprotys vienodai plito iš Bizantijos ir lotynų kultūros kraštų. Krikščioniškajame pasaulyje monetą į kapą dėjo kaip mokestį šv. Petriui, saugojusiam įėjimą į rojų. Svarbiausia sąlyga atsirasti tokiam papročiu buvo krikščionybės įvedimas.

Išanalizavus, kokiais tikslais ir kas aprašė XVI–XVII a. laidojimo papročius Prūsijoje ir Livonijoje, paaiškėjo, kad jie rašyti protestantų, kurie nuolat ieškojo ir surasdavo katalikybės stambeldiškumo liekanų, siekdami parodyti katalikų kulto apeigas kreivame veidrodyje ir iš jų pasijuokti.

⁹⁷ T. G r o m n i c k i, *Świętopietrze...*, p. 260–284.

⁹⁸ *Encyklopedia kościelna*, Warszawa, 1894, t. XX, p. 17, 34.

⁹⁹ Ten pat, p. 29; Z. G l o g e r, *Encyklopedia...*, p. 52–53.

¹⁰⁰ J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno, 1916, cz. III, p. 236, 238.

¹⁰¹ E. S v e t i k a s, *Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinyuose...*, p. 143–145 2 lentelė.

¹⁰² H. Z a r e m s k a, *Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI w.*, *Kwartalnik Historyczny*, r. LXXXI, 1974, z. 4, 1974, p. 733–749.

Vienintelė tikra žinia apie pinigų dėjimą mirusiajam į kapą Lietuvoje yra 1576 m. Georgo Brauno „Pasaulio miestų atlase“. Kaip iš jo matyti, pačiame Vilniuje, katalikų bažnyčiose, mirusieji buvo laidojami su pinigais. Iš teksto galima suprasti, jog pinigai buvo skirti dangaus vartininkui šv. Petriui susimokėti už įleidimą į Dangaus karalystę. Šešių katalikiškų Vilniaus bažnyčių archeologinių tyrimų apžvalga patvirtina Brauno atlaso apraše paminėtą faktą. Monetų rasta ir kitų tyrinėtų Lietuvos katalikų bažnyčių ir jų šventorių kapuose. Šie duomenys padeda visiškai atmesti samprotavimus, jog pinigų įdėjimas mirusiajam į kapą siejasi su vadinamaisiais pagoniškaisiais reliktais. Tai be jokios abejonės buvo katalikiškas laidojimo paprotys, kuris Lietuvoje atsirado įvedant krikščionybę ir ypač išplito kontrreformacijos laikotarpiu.

Krikščioniškojoje simbolikoje nukalta moneta, kaip ir antspaudas, simbolizuoja tikinčiojo sielą, kurioje atspaudas Dievo ženklas. Biblijoje ir religinėje literatūroje apie antspaudą, kaip ir apie monetą, kalbama kaip apie priklausymo Dievui simbolį. Be antspaudo simbolinės reikšmės, monetos simbolizuoja mokesčius. Atskleista dar viena monetų simbolinė reikšmė, padedanti paaiškinti, kodėl į kai kuriuos kapus įdėta palyginti daug monetų. Tai Biblijos siužetas, kalbantis apie trisdešimt sidabrinių, už kuriuos Judas Iskariotas sutiko išduoti Kristų. Šis siužetas krikščioniškojoje simbolikoje pateikiamas kaip vienas iš Viešpaties kančios simbolių. Krikščioniškoji simbolika tikintiesiems buvo perteikiama įvairiais būdais. Vienas iš tokių – pamokslai. Tinkamiausias pavyzdys šiuo atveju yra Mikalojaus Daukšos „Postilla Catholica“ (1599), kurioje galima rasti daug vietų, kuriose atsiskleidžia pinigų simbolika.

Archeologijos duomenys rodo, kad bažnytinis mokestis šv. Petriui po mirties paskutinį kartą turėjo būti sumokamas tiesiogiai jau paties tikinčiojo Dangaus karalystės vartų sargui. Sąsajų su papročiu mirusiajam į kapą įdėti pinigų turi ir kitas bažnytinis mokestis – pagalvė, nes daugelyje XVI–XVII a. kapų monetų randama galvos srityje.

P a d ė k a. Už paramą pasinaudoti sunkiai prieinama literatūra autorius išreiškia padėką V. Aleksiejūnui, A. Čivilytei, Z. Duksai, D. Grimalauskaitei.

Gauta 2000 m. vasario mėn.

COINS IN LITHUANIAN BURIALS BETWEEN THE LATE FOURTEENTH AND EARLY EIGHTEENTH CENTURIES: A CHRISTIAN CUSTOM AND ITS SEMANTICS

Summary

EUGENIJUS S V E T I K A S

The custom of putting a coin or more into a grave was known throughout Europe. To judge from one of the most thoroughly explored Lithuanian burial sites it was also practiced in this area. As many as 8,500 graves, dating from the period between the late fourteenth and early eighteenth centuries, were uncovered in 200 cemeteries. The finds were described in several articles, however, the semantics of this custom has not yet been analyzed in the context of the Christianization of Lithuania.

In the present paper attempts are made 1) to determine the circumstances under which the custom of putting coins into graves appeared in Europe, 2) to analyze how this custom was treated by the authors of different religions in the sources in the sixteenth and seventeenth centuries, 3) to establish whether this custom was practiced in the burials in Lithuanian churches and churchyards, and 4) to ascertain the Christian symbolism of the custom and its reflection in ecclesiastical sources.

A historiographical survey shows that the custom of 'the obol of the dead' appeared simultaneously with the introduction of Christianity in corresponding regions, and it spread from the countries of both Byzantine and Latin culture. In the Christian world coins were put into graves as the entrance fee to St. Peter, the keeper of the keys of the kingdom of heaven. Thus, the main reason for the appearance of this custom must have been the introduction of Christianity.

In the historiographical sources and the accounts of church visitations of the sixteenth and seventeenth centuries there are indications that coins were put into the graves in Prussia and Livonia, and the described custom was characterized as pagan or heathen. After an analysis of the religious orientations of the authors and of the purposes they pursued by their writings it becomes evident that these authors were Protestants, seeking to present the Catholic rites in a distorting mirror and thus mock at them as at survivals of idolatry.

The only reliable evidence dealing with the use of coins in the burials in Lithuania is *Urbium praecipuarum totius mundi descriptio* (1576), compiled by Georg Braun. As noted in the text of this atlas, coins were used in the burials in the Catholic churches of Vilnius itself. The same text implies that the money was meant for St. Peter to open the gates of heaven. A survey of archaeological finds in six Catholic churches of Vilnius confirms the fact mentioned in Braun's atlas. Coins were also uncovered in other Lithuanian Catholic churches and their churchyards, and that contradicts the supposition that was a heathen custom. Undoubtedly it was a Catholic burial custom, which appeared in Lithuania with Christianity and became particularly widespread during the Counter-Reformation.

Not all the dead were buried with coins. In individual cemeteries the percentage of graves with coins varies between several and fifty. Usually one to three coins were put into a grave. No correlation with gender or age could be observed. The number of graves, containing three coins, increased since the third quarter of the sixteenth century, i.e., since the beginning of the Counter-Reformation. Normally the coins of the graves are small – they make up about 90 per cent of all the coins found. The most typical case is one small coin in a grave; between the late fourteenth and sixteenth centuries it was a dinar, and since the late sixteenth century a shilling. Between the late fourteenth and the third quarter of the sixteenth centuries the coins are found in the waist and pelvis area, and in very rare cases at the head, on the chest or at the feet. After the beginning of the Counter-Reformation nearly a half of the coins were placed in the head area, only a quarter around the waist and pelvis, about one tenth on the chest, and very few at the feet.

In Christian symbolism the coin as well as the seal symbolize the believer's soul, bearing the impression of God's sign. In the Bible and in religious literature the coin and the seal are referred to as symbols of belonging to God. Coins also symbolize fees. There is one more symbolic meaning of coins, which is revealed by the story of the Bible about the thirty pieces of silver for which Judas Iscariot betrayed Jesus. In Christian symbolism this motif is one of the symbols of Christ's sufferings.

Trumpai apie autorių

Eugenijus S v e t i k a s (g. 1957 m.), humanitarinių m. daktaras (1993 m.). Nuo 1995 m. Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus mokslinis bendradarbis. Tyrinėjimų kryptis – christianizacijos atspindžiai Lietuvos archeologinėje medžiagoje po 1387 m. krikšto.